

УДК 811.161.2'373.7:070

Калинюк Н. М.

ЗАМІНА КОМПОНЕНТА ЯК ПРОДУКТИВНИЙ ПРИЙОМ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІА-ДИСКУРСІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті зроблено спробу з'ясувати суть поняття трансформації, проаналізувати субституцію як прийом структурно-семантичної трансформації стійких сполук слів, зокрема власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів у мові українського медіа; виявити експресивні можливості та емоційно-оцінний потенціал трансформованих фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, трансформація, структурно-семантична трансформація, заміна компонента, субституція.

Калинюк Н. М. Замена компонента как продуктивный прием структурно-семантической трансформации фразеологических единиц в украинском медиа-дискурсе XXI века. – Статья.

В статье сделана попытка выяснить суть понятия трансформации, проанализировать субституцию как прием структурно-семантической трансформации устойчивых сочетаний слов, в частности собственно фразеологизмов, пословиц, поговорок, крылатых выражений в языке украинского медиа; выявить экспрессивные возможности и эмоционально-оценочный потенциал трансформированных фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, трансформация, структурно-семантическая трансформация, замена компонента, субституция.

Kalyniuk N. N. Replacement component as productive reception structural-semantic transformation of phraseological units in the Ukrainian media-discourse of the XXI century. – Article.

In the article an attempt is made to find out the essence of the concept of transformation, to analyze substitution as the acceptance of structural-semantic transformation of stable word combinations, namely the actual idioms, proverbs, sayings, aphorisms in the Ukrainian language media; identify the expressive possibilities and emotional-evaluative potential of transformed phraseological units.

Key words: phraseology unit, transformation, structural-semantic transformation, replacement of the component, substitution.

Проблема оновлення компонентного складу, форми й структури фразеологічних одиниць, прислів'їв, приказок, крилатих висловів, паремій під впливом мовної системи є актуальною у сфері фразеології. Саме тому, на нашу думку, початок ХХІ століття характеризується посиленням інтересу молодих українських науковців до актуальних проблем трансформації фразеологічних одиниць у розмаїтих засобах масової інформації (роботи таких учених, як Н.Г. Скиба, Н.О. Бойченко, Н.І. Кочукова, О.О. Калякіна, А.М. Найда, І.Ю. Сковронська, Л.М. Пашинська, Н.С. Хороз та інші). Зазначена проблема постійно перебуває в русі, зазнає змін і трансформацій, тому потребує всебічного вивчення, аналізу й опису. У статті ми ставимо за мету проаналізувати експресивно-виражальні можливості трансформованих фразеологічних одиниць, прислів'їв, приказок, крилатих висловів, які функціонують у сучасних медійних засобах, та спробувати визначити їх вплив на духовний розвиток читача.

Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати явище субституції або заміни компонента як одного з найуживаніших прийомів структурно-семантичної трансформації в мові українського медіа-дискурсу; виявити експресивні можливості трансформованих одиниць.

Предметом дослідження обрано структурно-семантичну трансформацію фразеологічних одиниць, прислів'їв, приказок, крилатих висловів та

особливості реалізації їхніх експресивних значень в українському медійному дискурсі ХХІ століття.

З огляду на предмет об'єктом дослідження визначено матеріали окремих програм телебачення та газетні статті, у яких знайшли відбиття тенденції до індивідуально-авторських трансформацій фразеологічних одиниць. Добірка фактичного досліджуваного матеріалу зроблена з періодичних видань 2012–2013 років, а саме: газет «Дунаєвський вісник» «Літературна Україна», «Моя сповідь», «Урядовий кур'єр», «Подільські вісті», інтернет-видання «Кореспондент», а також із записів мовлення провідних українських телеканалів «NEWS 24», «1+1», «СТБ».

Одним із перших дослідників проблеми контекстуального перетворення фразеологічних одиниць (далі – ФО) був О.В. Кунін, який зазначав, що за оказіонального вживання фразеологічних одиниць можлива заміна компонентів, втручання слів і зміна сполучень, часто ускладнених лексичними змінами, додаванням змінених компонентів, синтаксичною деформацією. За оказіонального вживання фразеологічних одиниць у певних контекстах подається додаткова інформація, обсяг якої вимірюється ступенем відхилення від їх звичаєного вживання [4, 10].

Єдиного визначення поняття трансформації сьогодні ще не маємо. Це явище по-різному тлумачать дослідники. Так, Н.С. Хороз під трансформацією ФО розуміє «одиниці, зовнішні або внутрішні

видозміни яких марковані індивідуальною перцепцією дійсності адресантом мовлення й детерміновані його комунікативними завданнями» [9, 4]. На думку Л.М. Пашинської, трансформація ФО – це цілеспрямовані оказіональні видозміни структури стійких сполучень слів, які спричиняють зрушення в їх семантиці [5, 14]. Трансформація стійких сполук слів, за твердженням Н.О. Бойченко, – це «зміни, які викликані актуалізацією їх в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації» [2, 168]. Отже, враховуючи подані думки, трансформацію ФО можна визначити як фонетичні, лексичні й стилістичні зміни загальноприйнятої форми ФО, які залежать від певних контекстуальних умов та індивідуально-авторського світовідчуття. Змінюючи компонентний склад, автор уможливує вживання стійкої сполуки в новому звучанні, з новим семантико-експресивним градуванням, з іншим контекстно-актуальним значенням або відтінком значення.

Прослідковуємо також інші думки. Зокрема, Н.І. Кочукова кваліфікує трансформацію як видозміну компонентного складу фразеологічних одиниць, що спричиняє зрушення в їх семантиці, внаслідок чого узувальна форма фразеологічної одиниці протиставляється її оказіональній формі [3, 40]. Мовознавці М.А. Бакіна, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, Т.В. Цимбалюк трансформації ФО поділяють на дві групи: семантичну та структурно-семантичну. І.С. Гнатюк підкреслює, що за допомогою семантичної трансформації «значення фразеологізму розкривається ширше, або підкреслюються якісь особливі відтінки цього значення, або, врешті, просто одне значення підмінюється іншим» [1, 95].

В аналізованих теле-, радіопередачах і публіцистичних текстах спостерігаємо такі види структурно-семантичної трансформації: поширення фразеологічних одиниць, заміна компонента, скорочення компонентного складу (еліпсис), натяк, контамінація фразеологічних одиниць.

Заміна компонента є одним із найуживаніших прийомів структурно-семантичної трансформації. Цей прийом передбачає заміну одного або кількох компонентів стійкого сполучення. Численні вибірки із сучасної української преси засвідчують, що цілеспрямована заміна компонентів фразеологічної одиниці є одним із найпоширеніших способів продукування оказіональних фразеологізмів. Стилістичний ефект посилюється тим, що замість одних традиційних складників вживаються нові, незвичні, які привертають увагу, надають більшого експресивного забарвлення. Наприклад, у приказці «*Береженого й Інтернет береже*» (УК, № 113, 21) замінено традиційний компонент *Бог* на авторське *Інтернет*. Приказка «*Вільно-му «Воля», а блаженному сайт*» (УК, № 74, 3)

свідчить про таке: у статті йдеться про недобросовісне виконання відповідними службами своїх обов'язків, пов'язаних із підключенням Інтернету замовникам працівниками компанії «Воля». У висловлюванні «*Комусь це не сподобалося, комусь це запахло націоналізмом*» (ЛУ, 31 травня, 1) замінено традиційне *запахло смаленим* – «загрожує кому-небудь або передбачається небезпека, неприємність, сварка чи бійка» [8, 610].

Аналіз засвідчує, що заміні підлягають компоненти власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок і крилатих висловів. Прийом субституції створює ефект оновлення, експресивності висловлювання. Такі трансформовані ФО можна тлумачити як авторські неологізми. Наприклад, у реченні «*Уряд рождається – славити нікого*» (1+1, ефір від 26.02.2014 року) замінено традиційний компонент крилатого вислову *Христос* у першій частині та *славимо його* – у другій. Такий прийом структурно-семантичної трансформації створює яскравий ефект оновлення, незвичності вживання вислову та експресивності, до якої саме прагнуть журналісти телерадіомовлення, при цьому загальне значення фразеологізму залишається незмінним, а «внаслідок трансформації фразеологізм набуває образності другого ступеня» [10, 74].

Зазвичай у ФО замінюється один певний компонент. Саме контекст умотивовує введення слова-замінника до складу фіксованого, узвичаєного фразеологізму. Наприклад, у тексті «*Ягнята розбрату*» (СТБ, ефір від 11.04.2014 року) на противагу традиційному «*яблуко розбрату*» йдеться про скандал, який спалахнув після того, як стало відомо, що до Адміністрації Президента України мали закупити ягнятину з Нової Зеландії по 600 гривень за кілограм. Ще приклади: «*Живемо, як живемо, бо маємо те, що заслужили*» (МС, № 11(23), 1) на противагу вихідному «*маємо те, що маємо*»; «*Поділилася новиною з Надією, вона сказала, що Бруно – золотий квиток*» (МС, № 11(23), 23), де вжито авторський новотвір *золотий квиток* замість *щасливий*. У наведених прикладах традиційний компонент і субститут належать до однієї частини мови, тому структура фразеологічної одиниці не зазнає чітко виражених змін.

Виразність трансформованих народних висловів зумовлюється їх новизною, свіжістю, контрастністю щодо узвичаєних прислів'їв, приказок. Наприклад: «*З миру по нитці – Україні допомога*» (1+1, ефір від 05.03.2014 року) на противагу усталеній приказці «*З миру по нитці – бідному сорочка*»; «*Війна війною, а економічний тиск за розкладом*» (1+1, ефір від 05.03.2014 року), «*Війна війною, а політика за розкладом*» (Кореспондент, 7 березня), «*Українці масово їдуть відпочивати за кордон. Як кажуть: «Війна війною, а відпочинок за розкладом» на противагу традиційному «війна війною, а обід за розкладом».*

Усталені компоненти народних виразів можуть замінюватися контекстуальними синонімами. Наприклад: «Словом, не такий страшний дідько, як його малюють» (УК, № 77, 20), де змінено вихідне «Не такий страшний чорт, як його малюють».

Вважаємо, що ці зміни зумовлені не простою політичною ситуацією, яка склалася в Україні сьогодні. У текстах засобів масової інформації набули активного вжитку народні вирази, у структурі яких замінено ключові слова. Така заміна спричиняє зміну семантики, оцінки. Наприклад: «На запитання про відкриття за сфальшованими даними кримінального провадження в Росії стосовно Дмитра Яроша він зазначив: «Путіна боятись – у ліс не ходити» (News, ефір від 10.03.2014 року), де використано прислів'я, у якому замінено традиційний компонент *вовка* на індивідуально-авторське *Путіна*, що зумовило зміну в семантиці та надало зниженого, іронічного стилістичного забарвлення.

Замінюючи компоненти, автор нібито надає нового життя відомій, «із дещо стертими художніми характеристиками фразеологічній одиниці, робить її удвічі виразнішою...» [7, 235]. Маємо зауважити, що визначальну роль у трансформації ФО відіграє контекст, а також тематика оповіді. Контекст може складатися з одного, двох речень, цілого абзацу, а то й розширюватися до цілого тексту. Іноді текст будується на базі певної фразеологічної одиниці, і ця одиниця по-новому звучить у ньому [6, 9].

Отже, можемо стверджувати, що трансформовані ФО характеризуються найперше такими ознаками, як залежність від контексту, новоутворюваність, нерегулярність використання, новизна, незвичність, індивідуальна експресія. Кожна зі вказаних ознак потребує самостійного аналізу й опису, у чому саме вбачаємо перспективу подальших досліджень.

Література

1. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 153 с.
2. Бойченко Н.О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.О. Бойченко ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 192 с.
3. Кочукова Н.І. Трансформовані словосполуки в мові української преси: на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття / Н.І. Кочукова. – К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2005. – 165 с.
4. Кунин А.В. Фразеологические единицы и контекст / А.В. Кунин // Иностранные языки в школе – 1971. – № 5. – С. 2–15.
5. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в українському мас-медійному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.М. Пашинська ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К., 2011. – 20 с.
6. Скиба Н.Г. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Г. Скиба ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 17 с.
7. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
8. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. / уклад. : В.М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1993–. – Т. 2. – 1993. – 984 с.
9. Хороз Н.С. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / Н.С. Хороз ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К., 2008. – 18 с.
10. Шевченко Л.Ю. Трансформація фразеологічних одиниць у газетному тексті / Л.Ю. Шевченко // Особливості мови і стилю засобів масової інформації / А.П. Коваль, Г.Я. Солганик, О.Ф. Пінчук та ін. – К. : Вища школа, 1983. – С. 70–79.

Список джерел та їх умовних скорочень

- УК – газета «Урядовий кур'єр» (за 2012 рік).
 ДВ – газета «Дунаєвецький вісник» (за 2013 рік).
 ЛУ – газета «Літературна Україна» (за 2012 рік).
 МС – газета «Моя сповідь» (за 2013 рік).
 ПВ – газета «Подільські вісті» (за 2013 рік).
 Інтернет видання «Кореспондент» (за 2014 рік).
 NEWS – телеканал «NEWS 24».
 СТБ – телеканал «СТБ».
 1+1 – телеканал «Один плюс один».